

ISSN 2394-5303

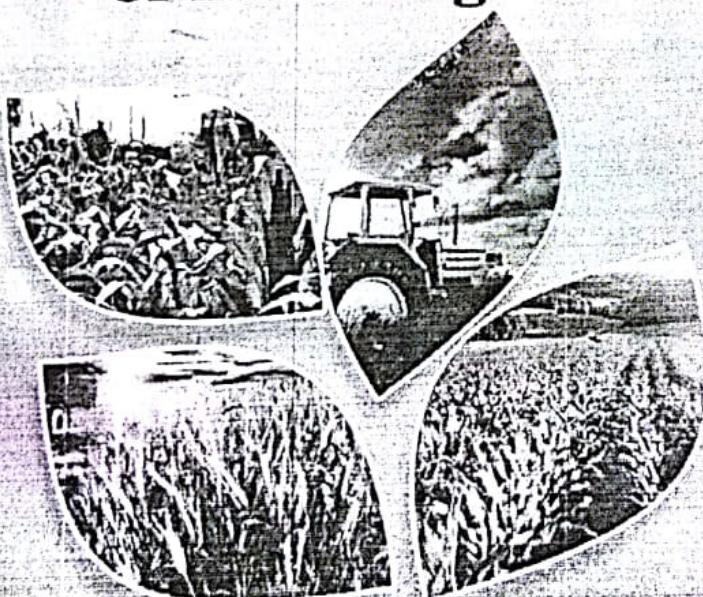
Special Issue Feb. 2018

Printing AreaTM

International Multilingual Research Journal

Vol-02

Problems and Prospects of Indian Agriculture

Editor
Dr.R.G.Rasal

ISSN: 2394 5303

Impact Factor
5.011 (IJIFP)*Printing Area™*
International Research Journal

February 2018

Special Issue

08

Index

- 01) Scenario Of Indian Agriculture
Dr. Girishkumar Navnitlal Rana, Amroli-Surat || 12
- 02) Agriculture Growth & Its Practices
Dr. Vijay Kumar Adwant, Jambagh, Hyderabad || 18
- 03) Indebtedness of Agricultural Households in India: Some Emerging Issues
Kshamanidhi Adabār, Ashok Nayak || 20
- 04) Scenario of Indian Horticulture Sector
RAVALIYA DIPIKA MAHESHBHAI, Surat, Gujarat || 25
- 05) HISTORY OF INDIAN AGRICULTURE
Dr. A. R. Wagda, Aurangabad || 30
- 06) "Reasons of Farmers Suicides in India"
Dr. Rajendra Bagate, Aurangabad. || 33
- 07) PROBLEMS AND PROSPECTS OF AGRICULTURE MARKETING
Dr. Gautam Dalvi, Solapur. || 37
- 08) Green Revolution in India
Dr. G. D. Kharat, Yeola, Dist- Nashik || 41
- 09) Disruptive Innovation in Agriculture
Professor Dr. Girija Shankar, Joag Path, Pune || 45
- 10) INDIAN AGRICULTURE PROBLEMS AND PROSPECTS IN THE CURRENT SCENARIO
Dr. Mangesh Ramesh Bhavsar, Nashik || 50
- 11) A Study on Problems and Prospects of Rural Co-Operative Marketing
Dr. R.A.Dighe, Kolhar || 54
- 12) AGRICULTURAL MARKETING IN INDIA : ISSUES AND PROSPECTS
Dr. Bhausaheb Y. Deshmukh, Rajur, Dist- A-Nagar. || 57
- 13) Performance of Pradhan Mantri Fasal Bima Yojana in Maharashtra
Mr. Arvind Rite, Dr. Arvind Shelar, Karvenagar, Pune || 61

ISSN: 2394 5303	Impact Factor 5.011(IJRI)	<i>Printing Area</i> International Research Journal	February 2018 Special Issue	011
42) Role & Problems of Agricultural Sector in Indian Economy Dr. Dipak. N. Kare, Khedgaon				165
43) Crop Insurance and Indian Agriculture Dr.G.L.Shendge, Prof.G.T.Pawar, Malegaon Camp				169
44) Importance and Problems of Agricultural Sector in Indian Economy Dr. Manisha K.Aher, Khedgaon				172
45) Agriculture Came to Be a Political Weapon Prof.Nirmal Ekanath Sitaram, Loni				176
46) A Study on the Current Trend of Agricultural Productivity in India BHAVINI K. PATEL, Surat, Gujarat.				178
47) Emerging Trends in Micro Finance: An Economic Perspective Dr. Jaysing R. Bhor, Dist-Ahmednagar.				181
48) Modern Indian Agriculture: Advantages & Disadvantages Dr. V. A. Kharde, Kolhar				184
49) Effect of Climate Change on Indian Agriculture Dr. Nanasaheb Chandrabhan Pawar, Shrirampur				186
50) रेणीम शेती व्यवसायाची वाटचाल व सद्यस्थिती प्रा.डा. सविता जी.सावत, जि. नाशिक				190
51) भारतीय शेतीचे आर्थिक योग्यकरण : सद्यस्थिती व उपाययोजना महाजन जे.पी., नांदड.				192

रेशीम शेती व्यवसायाची वाटचाल व सद्यस्थिती

प्रा.डॉ. सविता जी.सावंत
(अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख) के.के.वास कला
वाणिज्य, विज्ञान व संगणक विज्ञान महाविद्यालय
चांदोरी, ता. निफाड, जि. नाशिक

भरपूर उत्पन्नाची, दर्जेदार
मालाची, अल्प भांडवलाची भरपूर अनुदानाची,
कर्जमुक्त, चिंतामुक्त, विषमुक्त,
कष्टमुक्त, आत्महत्या मुक्त, शोषण मुक्त,
रोगकिडमुक्त, दुष्काळमुक्त, नैसर्गिक
आपत्तीमुक्त, सुखी—समृद्ध आणि स्वावलंबी
बनविणारी शाश्वत शेती रेशीम
शेती काळाची गरज आहे.

१.१ प्रस्तावना — आजच्या कशी प्रधान अर्थव्यवस्थेत
शेतीपुरक व्यवसाय म्हणून रेशीम शेती व्यवसाय
काळाची गरज आहे. पावसाची अनियमितता, निसर्गाचा
लहरीपणा, वेभरवशाची बाजारपेठ यासर्व बाबीमुळे
शेतीच्या उत्पादनावर जेवढा खर्च होतो तेवढे उत्पन्न
ही मिळत नाही. अशा सावटातच महाराष्ट्रातला
शेतकरी जगत आहे. गेल्या दहा वर्षात हजारो—लाखो
शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्या आहे. शेतकऱ्यांच्या
वाढत्या आत्महत्या हा चिंतेचा व संशोधनाचा विषय
बनला आहे. शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येच्या कारणांचा
शोध घेण्यासाठी सकाळ वश्तपत्र समूह आणि विविध
१ संस्थांनी केलेल्या सर्वेक्षणात असे आढळले, ज्या
शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्या त्यांच्या कुटुंबामध्ये

शेतीपुरक व्यवसायातून मिळालेल्या उत्पन्नावर उद्दिनवाह
तसेच शेतीना काही खर्च भागविणे सहज शक्य आहे.
अनेक शेतीपुरक व्यवसायाच्या तुलनेत रेशीम शेती
व्यवसाय आर्थिक दरमध्या फायदेशीर असल्याचे
अभ्यासांती लक्षात आले आहे. भारतात कोरडवाहू
शेतीचे प्रमाण सर्वाधिक असल्याने पाण्याभावी काही
महिने शेतीतून पिक नेतले जात नाही, यावर पर्याय
म्हणून आपल्या पारंपारिक शेतीला जोड म्हणून काही
एकरात रेशीम शेती व्यवसाय सुरू करणे गरजेचे
आहे. एक एकर ऊसाळा जेवढे पाणी लागते तेवढ्या
पाण्यात तीन एकर तशी सिंचनाखाली येते, अशी
कमी पाण्यावर येणारी रेशीम शेती उत्पादनाचा दुव्यम
स्रोत आहे. आज पारंपारिक शेतीवर अवलंबून गहणे
शेतकऱ्यांना अवघड झाले आहे. त्यामुळे प्राप्त
परिस्थितीचा सर्वकण विचार करता, रेशीम शेती व्यवसाय
हा एक सर्वात्क्षेप पूरक व्यवसाय असल्याचे सिद्ध
झाले आहे. पुढील बाबीचा विचार करता रेशीम शेती
शेतकऱ्यांना वरदान ठरणार आहे.

- १.२ जागतिक रेशीम उत्पादन सद्यस्थिती —
जागतीक पातळीवर सद्या चीन, भारत, उझाबेकीस्थान,
ब्राझील, थायलंड आणि विएतनाम हे देश रेशीम
उत्पादनात अग्रेसर आहेत. जागतीक बाजारपेठेत रेशमाचा
जगातील सर्वात मोठा उत्पादक आणि निर्यातदार देश
चीन आहे. भारत हा जगातील दुसऱ्या क्रमांकाचा
रेशीम उत्पादक देश आहे. सन २०१० पासून भारताच्या
रेशीम उत्पादनात सातत्याने वाढ होताना दिसून येते.
- १.३ भारतातील रेशीम उत्पादन सद्यस्थिती —
भारतातील रेशीम उद्योगाचे महत्वाचे वैशीष्ट म्हणजे
रेशीम तयार करण्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या जगातील
सर्वच्या सर्व चारही प्रकारच्या अळयांच्या प्रजाती भारतात
आढळतात. भारतात चार प्रकारचे रेशीम तयार होते.
- १.४ तुती रेशीम — तुती रेशीम महाराष्ट्र, पश्चिम
बंगाल, आंध्र प्रदेश, कर्नाटक, या राज्यांमध्ये प्रामुख्याने
तयार होते. २०१४—१५ मध्ये भारतात तुती रेशीम
२१३९० मे.टन इतके उत्पादन झाल्याचे दिसून येते.
२. एरी रेशीम — या प्रकारचे रेशीम प्रामुख्याने आसाम,
पश्चिम बंगाल, बिहार, ओरीसा इ. राज्यात तयार होते.

सन २०१४—१५ मध्ये एरी रेशीम उत्पादन ४७२६ मे.टन इतके तयार झाल्याचे दिसून येते.

३. मुगा रेशीम — या प्रकारचे रेशीम फक्त आसाम मध्येच दिसून येते. जगात इतरवर कोठेही हे रेशीम तयार होत नाही. मुगा रेशीमाचे उत्पादन १५८ मे.टन झाल्याचे दिसून येते.

४. टसर रेशीम — या प्रकारचे रेशीम मुख्यत्वे विहार, ओरीसा, मध्यप्रदेश, पश्चिम बंगाल, महाराष्ट्र, आंध्रप्रदेश, कर्नाटक इ. राज्यामध्ये तयार होते. सन २०१४—१५ मध्ये या रेशमाचे उत्पादन २४३४ मे.टन इतके दिसून येते.

भारताचे रेशीम उत्पादन सन २०१४ मध्ये २८७०८ मे.टन होते. सन २०१६ मध्ये ते ३०३९८ मे.टन इतके वाढल्याचे दिसून येते. देशात रेशीम उत्पादन मोठ्या प्रमाणात होत असले तरी ६ ते ७ हजार मे.टन रेशीम धागा इतर देशातुन आयात केले जाते.

१.४ महाराष्ट्रातील रेशीम उद्योग सद्यस्थिती — भारतात एकूण २६ राज्यात तुती लागवड व रेशीम कोष उत्पादन केले जाते. त्यामध्ये प्रामुख्याने पश्चिम बंगाल, ओरीसा, विहार, आसाम, मध्यप्रदेश, आंध्रप्रदेश, कर्नाटक, तामीळनाडू, जम्मु काश्मीर, आणि महाराष्ट्र ही राज्ये रेशीम उत्पादनात अग्रभागी आहेत.

तक्ता क्रमांक २ मध्ये राज्यातील तुती लागवड क्षेत्रात दिवंसेदिवस घट होत असून त्यामुळे कोष उत्पादनात ही घट दिसून येते. रेशमाच्या मागणीच्या तुलनेत पुरवठा अत्यंत कमी दिसून येतो. म्हणून राज्यात रेशीम शेतीला प्रचंड वाव असल्याचे स्पष्ट होते.

१.५ रेशीम शेती उद्योगाच्या वाढीसाठी शासनाच्या सोई—सुविधा —

१. नविन लागवडीकरीता सुधारित जातीच्या तुती बेण्याचा पुरवठा, नोंदणी रूपये ५०० प्रति एकरी

२. सवलतीच्या दरात सुधारीत जातीच्या अंडीपुंजाचा पुरवठा

३. वाजवी दराने कोष खरेदीची हमी.

४. ठिवक सिंचन उभारणी करीता अनुदान सहाय्य

५. अनुभवी व प्रगतशील शेतकऱ्यांना किटक संगोपन गृह वांधकामाकरीता अनुदान सहाय्य.

६. ठिवक सिंचन उभारणी करीता अनुदान सहाय्य.

७.६ रेशीम शेती व्यवसायाचे फायदे —

१. तुतीची लागवड केल्यापासून त्यापासून जवळपास १५ वर्ष उत्पन्न भेता येते.

२. जमिन तयार करणे, पिकांच्या लागवडीचा वारंवार खर्च नाही.

३. आधुनिक तुती लागवडीच्या पट्टा पद्धतीमुळे एका एकरामध्ये फक्त १५ गुठे थेवास पाणी द्यावे लागते. म्हणजेच पाण्याची बचत, पर्यायाने मजुरीची, विजेची बचत होते, तसेच आधुनिक फांदी पद्धत किटक संगोपनामुळे जवळपास ७० टक्के मजुरी कमी लागते.

४. उन्हाळ्यात दोन—तीन महिने पाणी दिले नाही, तरी झाझे जिवंत राहतात.

५. संपूर्ण वर्षात पाच ते सहा विके ठराविक अंतराने घेता येतात. त्यामुळे नैसर्गिक आपत्तीमुळे पूर्ण हंगाम किंवा पीक अयशस्वी होण्याची भीती नाही.

६. रेशीम अळीच्या विष्टेचा उपयोग बायोर्गेस तयार करण्यासाठी होतो.

७. औषधी गुणधर्मामुळे तुतीची पाने, फळे, मुळे यांचा घसादुखी, तुती पाल्याचा रक्तदाब इ. आजारांवर गुणकारी.

८. तुतीच्या फळापासून उच्च प्रतीची वाईन निर्मातीही केली जाते.

सारांश — पारंपारिक शेतीला पुरक व्यवसाय म्हणून रेशीम शेतीकडे बघितले जाते. तुती लागवड व कीटक संगोपनाद्वारे कोष निर्मिती व विक्रीद्वारे हमखास उत्पादन घेता येऊ शकते. महाराष्ट्रात हचा उद्योग अद्याक फायदेशीर ठरत आहे. पश्चिम महाराष्ट्र, मराठवाडा व विदर्भ विभागात मोठ्या प्रमाणात तुती लागवडीचे क्षेत्र वाढले आहे. रोजगाराची प्रचंड क्षमता असलेल्या व उद्योगामुळे ग्रामीण विकासात याचे मोठे योगदान आहे. यशस्वी रेशीम शेती उद्योगासाठी तुतीची लागवड व कोटक संगोपन व्यवस्थापन शास्त्रीय दृष्टीकोनातून होणे गरजेचे आहे. रेशीम शेती उद्योगाला संपूर्ण

महाराष्ट्रात भरपूर वाव आहे. रेशीम शेती उद्योगातील निर्मित कोणापासून रेशीम धागा व त्यापासून वस्त्र तयार करतात. रेशीम वस्त्राला देशात आणि आपल्या राज्यात प्रचंड मागणी आहे. ती मागणी दरवर्षी १६ ते २० टक्क्यांनी वाढत आहे. स्वयंरेजगार निर्मितीनी प्रचंड ताकद या रेशीम शेतीत आहे. तुरी लागवडीद्वारे पर्यावरणाने रक्षण, रेशम कोठक संगोपन, धागा व वस्त्र निर्मिती, स्वयंरेजगार निर्मिती तसेच ग्रामीण भागातुन शहरी भागाकडे होणारे स्थलांतर रेशीम शेती उद्योगामुळे थांबवता येते. महाराष्ट्रात एक एकरातील तुरी लागवडीद्वारे वर्षभरात लक्षाभीश झालेल्या शेतकऱ्यांनी नोंद आहे.

संदर्भ सुची —

१. इंडियन सिल्क (२०१५) केंद्रीय रेशीम बोर्ड बंगलोर
२. इंडियन सिल्क (२०१६) केंद्रीय रेशीम बोर्ड बंगलोर
३. मासिक प्रगती अहवाल (२०१५) महाराष्ट्र शासन नागपूर
४. मूऱ्हण ऊपरसाएँ तीजतंहवअण्पद

भारतीय शेतीचे आर्थिक यांत्रिकीकरण : सद्वास्थिती व उपाययोजना

महाजन जे. पी.
यशवंत महाविद्यालय, नांदेड

शेतीव्यवसायातील प्रगत यांत्रिकीकरण हे विकसीत देशातील प्रमुख अंग मानले जाते. शेतीव्यवसायातील विविध कार्यासाठी जनावराचार किंवा मानवी श्रमाचा वापर करण्याएवजी शब्द तेथे यंत्राचा वापर करणे म्हणजे यांत्रिकीकरण होय. शेतीसाठी निरनिराळ्या यंत्राचा वापर करणे म्हणजे शेतीव्यावसायाचे यांत्रिकीकरण होय.

भारतात शेतीचे यांत्रिकीकरण हा विषय एका दशकापूर्वी गोण मानला जात होता. परंतु मागील काही वर्षात मजुरांची कमतरता तीव्रतेने भारतासारख्या लोकप्रधान देशात जाणवू लागली आहे. कारण आज आपल्याकडे विद्यापीठातून हजारो विद्यार्थी पदवी व उच्चपदवीधर होवून बाहेर पडतात पण त्यापेकी १ टक्के ही कृशी खेत्राकडे वळू इच्छीत नाहीत. ही गंभीर बाब आहेच पण त्याच बरोबर या क्षेत्रातील अनेक निराशाजनक कारणे सुद्धा त्याला कारणीभूत आहेत. त्यामुळे यंत्राशिवाय आज शेती अशक्य वाटू लागली आहे. त्यामुळेच भारतात पहिल्यांदाच कृषि यांत्रिकी उपअभियान हे राष्ट्रीय कृषि विस्तार अभियानाचा एक प्रमुख भाग म्हणून राबविण्यात येत आहे. या अभियानांतर्गत नवीन कृषि यंत्रे व अवजारे याचा प्रसार व त्यासाठी भरपूर अनुदान देण्यात येत आहे. कृषि यांत्रिकीकरणामूळे मजुरांची कमतरता भरून काढली जाते. त्याचबरोबर वेळेवर शेतीकामाची पूर्तता, उत्पादन खर्चात घट, शंतीतील कर कमी करणे नैसर्गीक संसाधनाचे संवर्धन करणे हा होय.

बदलत्या हवामानानुसार आज जमीनीतील ओलावा टिकवून ठेवण्यासाठी मशागतीची पद्धत योग्य मात्रेत बी-बियाने, खते, पेरणी, अंतर्मशागत, फवारणी, काढणी, मळणी, प्राथमीक प्रक्रिया साठवण, वाहतूक, विक्री यासाठी अत्याधुनिक कृषि तंत्राचा आज प्रकर्षाने गरज वाटू लागली आहे. परंतु भारतात यासाठी मागणी तसा पुरवठा होत नाही. त्यासाठी काही तंत्रे आयात ही करावी लागत आहेत. उदा:- उस तोडणी यंत्र, भात रोवणी यंत्र, पॉवर स्पेयर या आयात यंत्राचा वापर होतांना दिसून येतोय.